

TÜRK DİLİNDEKİ -GİR/-GUR FİLDEN İSİM YAPIM EKİNİN YAPISI ÜZERİNE
THE STRUCTURE OF THE VERB NOUN SUFFIX IN TURKISH LANGUAGE -GİR/-GUR

Mustafa TANÇ
Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı
mtanc66@gmail.com
ORCID: 0000-0002-7782-5049

Hacı Veli BİŞKİN
MEB
Aksaray Hizmetiçi Eğitim Enstitüsü Müdürlüğü
biskin1@hotmail.com
ORCID: 0000-0002-7420-2655

ÖZ

Geliş Tarihi:

07.09.2022

Kabul Tarihi:

13.01.2023

Yayın Tarihi:

31.03.2023

Anahtar Kelimeler

Türk dili
Filden isim yapım
eki -GİR/-GUR
köken yapısı

Keywords

Turkish language
Verb noun suffix -
GİR/-GUR
Origin structure

Dil canlıdır. Sürekli değişimler ve gelişmeler yaşar. Zaman içerisinde gelişme ve değişimlere bağlı olarak yeni kavramlar, yeni anlatım biçimleri ortaya çıkar. Dil, ortaya çıkan bu kavramları ve anlatım biçimlerini karşılamak için birtakım dil bilgisi şekilleri geliştirir. Türk dili de zaman içerisinde çeşitli gelişme ve değişimlerle karşılaşır. Bu durum, söz varlığında, cümle yapısında ve şekil bilgisi alanında kendini gösterir. Türk dilinde şekil bilgisi açısından ortaya çıkan, gelişen eklerden biri de ilk defa 15. yüzyılda Kıpçak ve Karluk boylarınca teşekkül ettirilen Çağatay Türkçesinde gördüğümüz fiilden isim yapım eki **-GUR**'dur. Ek, Çağatay Türkçesinde, fiil kök ya da gövdeleri üzerine gelmek suretiyle, onlardan geniş zaman sıfat-fiil ifadeli sıfatlar türeten bir fiilden isim yapım ekidir. Bu tarihî lehçede ek, genellikle tek heceli fiil kökleri üzerine gelir. Aynı zamanda, **-mA-** olumsuzluk eki ile genişletilmiş fiil gövdeleri üzerinde kullanılır. Adeta, bir sıfat-fiil eki gibi işlev görür. Türkmen Türkçesi dışında Oğuz Grubu Türk lehçelerinin geliştirmiş, benimsemiş ve tercih etmiş olduğu bir ek değildir. Daha ziyade, Karluk, Kıpçak ve Güney Sibirya Grubu Türk lehçeleri tarafından benimsenmiş ve tercih edilmiştir. Bu makalede, ekin tarihi ve çağdaş Türk lehçelerindeki kullanımlarından hareketle köken yapısı üzerinde durulacaktır.

ABSTRACT

Language is alive. It experiences constant changes and developments. Depending on the developments and changes in time, new concepts and new forms of expression emerge. Language develops some forms of grammar to meet these emerging concepts and expression forms. The Turkish language also encounters various developments and changes over time. This situation manifests itself in vocabulary, sentence structure and morphology. One of the affixes that emerged and developed in terms of morphology in the Turkish language is the noun suffix **-GUR**. It was first seen in Chagatai Turkish, which was formed by the Kipchak and Karluk tribes in the 15th century. In Chagatai Turkish, Suffix is a noun-making suffix from a verb that derives present tense adjective-verb adjectives by overlaying verb roots or stems. In this historical dialect, the suffix is usually on monosyllabic verb roots. It is also used on extended verb stems with the **-mA-** negation suffix. It acts almost like an adjective-verb suffix. Except for Turkmen Turkish, it is not a suffix developed, adopted and preferred by Turkish dialects in the Oghuz Group. Rather, it was adopted and preferred by Karluk, Kipchak and South Siberian Group Turkic dialects. In this article, the origin structure of the suffix will be emphasized based on its usage in historical and contemporary Turkish dialects.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1172348>

Atıf/Cite as: Tanç, M., ve Bışkin, H. V. (2023). Türk dilindeki -GİR/-Gur fiilinden isim yapım ekinin yapısı üzerine. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi* 13(1), 239-249.

Giriş

Tarihi derinlik ve coğrafi genişlik arz eden Türk dili, Eski Türkçe döneminden itibaren, gelişmiş, zenginleşmiş, güçlü ve sağlam bir şekil bilgisi sistemine sahiptir. Eklemeli bir dil olmanın bahsettiği kanun, kural ve kaideler çerçevesinde, canlı olması hasebiyle, ihtiyaç duyduğu kavramları karşılamak için sürekli kendisini yenilemiş, geliştirmiştir. Bu bağlamda, tarihi akış içerisinde, şekil bilgisi açısından, ek birleşmeleri yolu ile pek çok yeni anlatım şekillerinin dilde gelişmesini, ortaya çıkmasını ve teşekkülünü sağlamıştır (Ergin, 1985: 4). Bunun neticesi olarak Eski Türkçe döneminde karşılaşmadığımız kimi şekil bilgisi yapılarının ilerleyen süreçte gelişip ortaya çıktığını görmekteyiz. Bunlardan biri de fiil kök ve gövdeleri üzerine gelerek onlardan geniş zaman sıfat-fiil ifadeli sıfatlar türeten fiilden isim yapım eki **-Gİr/-GUr**'dur.

Ekin Teşekkülü

Fiilden isim yapım eki **-Gİr/-GUr**, Türk dilinde, fiil kök ve gövdeleri üzerine gelerek onlardan dönüşlülük bildiren sıfatlar türeten işlek bir fiilden isim yapım ekidir. Türk dilinin belirli bir devrinden sonra gelişmiş bulunan ve yalnız belirli alan ve lehçelerde görülebilen bir özelliğe sahiptir. Bugün, Çağdaş Oğuz Grubu Türk lehçelerinden Türkmen Türkçesinde görülen kullanımları dışında, bu ek, genel manada, Çağdaş Kıpçak, Karluk ve Sibiryay Grubu Türk lehçelerinin geliştirmiş, benimsemiş ve yaygınlaştırmış olduğu bir fiilden isim yapım eki durumundadır. Eski Türkçe, Karahanlı Türkçesi, Harezmi, Kıpçak ve Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde rastlamadığımız bu ekle, ilk olarak 15. yüzyılda geniş ölçüde Kıpçak ve Karluk boylarının teşekkül ettirdiği Çağatay Türkçesi metinlerinde karşılaşırız. Çağatay Türkçesinde, genellikle, ünsüz uyumu kuralına tabi bulunan ek, daima dar-yuvarlak ünlülü olarak **-GUr** şeklindedir. Bu evrede, **-Gİr** şeklindeki dar-düz ünlülü kullanımlar görülmez. Böylelikle, düz-geniş ve dar-düz ünlülü fiillerden sonraki kullanımlarda düzlük-yuvarlaklık uyumuna aykırı bir durum sergiler (Eckmann, 1988; 39): **çık-ğur** (< çık-: çık-, ileri atıl-) "hücum, saldırı", **tay-ğur** (< tay-: kay-, ak-) "kaygan", **tın-ğur** (< tın-: din-, dur-, bit-) "kolayca dinen ve gevşeyen", **yıkıl-ğur** (< yıkıl-: çök-, yıkıl-) "yıkılacak, harap" vb.

Çağatay Türkçesinde ekin kullanımıyla ilgili dikkat çekici bir diğer önemli özellik de üzerine fiilden fiil türeten **-mA-** olumsuzluk eki almış fiil gövdeleri üzerine getirilmesidir. Bu durum, öteki fiilden isim yapım eklerinde görülmeyen bir hususiyettir ve onun sıfat-fiil ekleriyle olan ortak yönünü gösterir (Eckman, 1988: 39): **oygan-ma-ğur** (< oygan-: uyan-, kalk-) "kolay kolay uyanmayan", **tın-ma-ğur** (< tın-: din-, dur-, bit-) "durmeyen, dinmeyen", **toy-ma-ğur** (< toy-: doy-) "doymayan, doymaz" vb.

Diğer taraftan ekin Çağatay Türkçesindeki örneklerine baktığımızda genellikle geniş zaman sıfat-fiil ifadeli sıfatlar türettiğini görürüz. Bu anlam ve işlev, onun en belirgin, en yaygın hususiyetini yansıtır (Eckmann, 1988; 39; Pavet de Courteille, 1972: 44; Ölmez, 1996: 277): **çık-ğur** (< çık-: çık-, ileri atıl-) "hücum, saldırı", **öt-kür** (< öt-: içine geç-, işle-) "keskin, kesen, kesici", **tay-ğur** (< tay-: kay-, ak-) "kaygan", **tın-ğur** (< tın-: din-, dur-, bit-) "kolayca dinen ve gevşeyen", **toy-ğur** (< toy-: doy-) "kolayca doyabilen", **yıkıl-ğur** (< yıkıl-: çök-, yıkıl-) "yıkılacak, her an yıkılabilir, harap", **yapış-ğur** (< yapış-: yapış-) "yapışan, yapışır", **oygan-ma-ğur** (< oygan-: uyan-, kalk-) "kolay kolay uyanmayan", **tın-ma-ğur** (< tın-: din-, dur-, bit-) "durmeyen, dinmeyen, bitmek bilmeyen", **toy-ma-ğur** (< toy-: doy-) "doymayan, doymaz".

Tarihî Türk Lehçelerindeki Durumu

Türk dilinde, belirli bir devirden sonra ortaya çıkmış bulunan ve sadece belirli saha ve lehçelerde görülen bu ekle, ilk defa, 15. ve 20. yüzyıllar arasında tüm Türkistan coğrafyasında yer alan başta Kıpçak ve Karluk boylarının devlet, edebiyat, ilim ve yazışmalar dili olarak kullandığı Çağatay Türkçesi metinlerinde karşılaşırız (Eckmann, 1988; 39). Türk dilinin ilk yazılı evresini oluşturan Eski Türkçe döneminde gerek Köktürk metinlerinde gerekse Uygur Türkçesi metinlerinde bu ekin mevcudiyeti görülmez (Gabain, 1988: 51-58; Eraslan, 2012: 103-108). Nitekim Eski Türkçe üzerine ciddi çalışmalarını tanıdığımız M. Erdal, *Old Turkic Word Formation I* adlı eserinde, bu ekin Eski Türkçede bulunmadığını, kullanılmadığını düşünür (Erdal, 1991: 390). Eski Türkçe dönemini takiben, Türk dilinin güçlü, gelişmiş, zengin bir dil olduğunun ifadesi adına Divanü Lügati't-Türk, Kutadgu Bilig, Atabetü'l-Hakayık ve Anonim Kuran Tercümesi gibi önemli eserlerin ortaya konduğu Karahanlı Türkçesi metinlerinde Köktürk ve Uygur Türkçesi dönemlerine paralel olarak ekin yine bu evrede de varlığına rastlanmaz (Hacıeminoğlu, 1996: 18-27; Nalbant, 2008: 83-98). Ancak, *Kutadgu*

Bilig'de Söz Yapımı adlı çalışmasıyla söz konusu eseri yapım ekleri açısından inceleyen İ. Taş, bu ekin adgır (< *adı-**gır**) “aygır” kelimesinde tek bir sözde hayvan adı türetmekte kullanıldığını dile getirir (Taş, 2009: 126). 13. yüzyılda, Harezmi-Altın Ordu bölgesinde, Kıpçak, Kanglı ve kısmen de Oğuz boylarının ağızlarından alınmış olan unsurlarla teşekkül eden Harezmi Türkçesinde de ekin kullanımları görülmez (Sağol Yüksekaya, 2010: 118-119). Benzer durumla, aynı şekilde, Oğuz Türkçesinin ilk edebî ürünlerini teşkil eden 13. ve 15. yüzyıl Eski Anadolu Türkçesi eserlerinde de karşılaşırız (Timurtaş, 1981: 79-82; Gülsevin, 1997: 121-134-137). Öte yandan, ekin tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerindeki kullanımına bakacak olursak, bu lehçede de fiilden isim yapım ekleri arasında **-Gır/-GUr** ekinin kullanımının bulunmadığına ve varlığına rastlanmadığına tanık oluruz (Karamanlıoğlu, 1994: 34-45). Tüm bu bilgiler ışığında, biz, ekin Çağatay Türkçesi dışında hiçbir tarihî Türk lehçesinde kullanılmadığını söyleyebiliriz.

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Durumu

Fiilden isim yapım eki **-Gır/-GUr**, bugün Çağdaş Türk lehçeleri içerisinde, Türkmen Türkçesi dışında başlangıçtan beri Oğuz Grubu Türk lehçelerinin geliştirmiş, benimsemiş ve tercih etmiş olduğu bir ek değildir. Oğuz Grubu Türk lehçelerinden Türkiye Türkçesinde, Azerbaycan ve Gagavuz Türkçelerinde yoktur (Ergin, 1985: 184-200; Korkmaz, 2003: 67-109; Yalçın, 2018: 189-202; Özkan, 2007: 106-108). Türkmen Türkçesindeki kullanımlar ise, istisnâ bir durumdur. Bu, Türkmenlerin uzun zaman Çağatay Türkçesi yazı dili geleneğine tabi olmaları ile ilgilidir. Bilindiği üzere, bugünkü Türkmenler, geçmişte Kıpçak ve Karluk boylarının teşekkül ettirdiği Çağatay Türkçesi yazı dili geleneği içerisinde bulundular, Kıpçak ve Karluklarla iç içe yaşadılar. Bunun bir neticesi olarak da bu boyların tesiri altında kaldılar. Böylelikle, günümüz Türkmen Türkçesi, bir Oğuz lehçesi olmasına rağmen, pek çok Kıpçak ve Karluk lehçesi hususiyetini bünyesine almış bulundu. Ek, Türkmen Türkçesinde oldukça işlektir ve **-gır/-gUr** şeklindedir. Bu yüzden, ötümsüz ünsüzle biten bir fiilden sonraki kullanımlarda, ünsüz uyumu kuralına aykırılık arz eder (Kara, 2005; 84): at-**gır** (< at-: at-, ateş et-) “keskin nişancı, iyi nişan alan, iyi nişancı, attığını vuran”, çap-**gır** (< çap-: koş-) “keskin”, düş-**gür** (< düş-: anla-, kavra-) “tez kavrayan, çabuk anlayan”, eşit-**gır** (eşit-: duy-, işit-) “duyarlı, iyi işiten”, kes-**gır** (kes-: kes-) “keskin, iyi kesen”, öt-**gür** (< öt-: geç-) “keskin, çabuk kesen, çok keskin olan” vb.

Türkmen Türkçesinde ekin dar-yuvarlak ünlülü **-gUr** şekilleri, yuvarlak ünlülerin yalnızca birinci ve ikinci hecelerde bulunabiliyor olması kuralından ötürü, tek heceli yuvarlak ünlülü fiillere getirilir (Kara, 2005; 84): duy-**gür** (< duy-: duy-, işit-) “çabuk sezen, çabuk kavrayan”, düş-**gür** (< düş-: anla-, kavra-) “tez kavrayan, çabuk anlayan”, öt-**gür** (< öt-: geç-) “keskin”, yör-**gür** (yör-: yürü-) “hızlı yürüyen”, yüz-**gür** (< yüz-: yüz-) “iyi yüzen” vb. Bu açıdan bakıldığında, ekin dar-yuvarlak ünlülü şekillerinin dar-düz ünlülü şekillere göre daha az kullanıldığını görürüz. Ek, Türkmen Türkçesinde, olumlu fiil kök ve gövdeleri üzerine gelerek onlardan geniş zaman sıfat-fiil ifadeli, genellikle de varlıkların kalıcı özelliğine işaret eden sıfatlar türetir. Çağatay Türkçesinde gördüğümüz olumsuz fiil gövdelerine getirilme hususiyetine, bu lehçede rastlanmaz (Kara, 2005; 84): at-**gır** (< at-: at-, ateş et-) “keskin nişancı, iyi nişan alan, iyi nişancı, attığını vuran”, bil-**gır** (< bil-: bil-) “akıllı, çok iyi bilen”, çap-**gır** (< çap-: koş-) “keskin”, duy-**gür** (< duy-: duy-, işit-) “çabuk sezen, çabuk kavrayan”, düş-**gür** (< düş-: anla-, kavra-) “tez kavrayan, çabuk anlayan”, eşit-**gır** (eşit-: duy-, işit-) “duyarlı, iyi işiten”, kes-**gır** (kes-: kes-) “keskin, iyi kesen”, öt-**gür** (< öt-: geç-) “çok keskin, çabucak kesiveren”, sız-**gır** (< sız-: sız-) “hassas, duyarlı”, yör-**gür** (yör-: yürü-) “hızlı yürüyen”, yüz-**gür** (< yüz-: yüz-) “iyi yüzen”.

Çağdaş Türk Lehçeleri arasında, fiilden isim yapım eki **-Gır/-GUr**'u benimseyip geliştiren, yaygınlaştırıp tercih eden Türk lehçe gruplarından biri, günümüz Türk dilinde, önemli bir mevkiye sahip bulunan Karluk Grubu Türk lehçeleridir. Bunların bugün iki büyük temsilcisi vardır. Biri Özbek, ötekisi de Yeni Uygur Türkçesidir. Bunlardan Özbek Türkçesi, Çağatay Türkçesinin devamı mahiyetinde olup Karluk Grubu Türk lehçelerinin en belirgin, en karakteristik özelliğini yansıtır. Fiilden isim yapan bu ek, Özbek Türkçesinde fazla işlek değildir. Fiil kök ya da gövdeleri üzerine gelmek suretiyle, onlardan, geniş zaman sıfat-fiil ifadeli aşırılık bildiren sıfatlar türetir. Ünsüz uyumu kuralına tabi olarak **-Gır/-GUr** şeklindedir. Eğer fiil kök ya da gövdesi ünlü veya ötümlü ünsüzle bitiyorsa **-gır/-gUr**; ötümsüz ünsüzle bitiyorsa **-kır/-kUr** biçimi kullanılır (Öztürk, 2007: 303; Yıldırım, 2012; 52; Coşkun, 2017: 69; Üşenmez, 2012: 473): sez-**gır** (< sez-: sez-, hisset-) “hassas, sezis kabiliyeti yüksek olan, çabucak hisseden”, tıp-**kır** (< tap-: bul-) “zeki, keskin zekalı, uyanık, zekası kıvrak olan”, çap-**kır** (< çap-: koş-) “koşucu, çok hızlı koşan”, kes-**kır** (< kes-: kes-) “keskin, çok çabuk kesen”, öt-**kır**

(< öt-: geç-, içine işle-) “keskin, delici, delip geçen”, uç-**kur** (uç-: uç-) “uçucu, iyi uçan, uçmaya alışmış”, âl-**gir** (< âl-: al-) “yetenekli, çevik, çabuk kavrayan” vb.

Öte yandan Özbek Türkçesinde ekin kullanımına dair dikkat çeken önemli bir özellik de Çağatay Türkçesinde olduğu gibi üzerine fiilden fiil türeten olumsuzluk eki **-mA-**’yı almış fiil gövdeleri üzerinde kullanılmasıdır. Fazla işlek olmayan bu kullanım şeklinin Çağatay Türkçesindeki kullanımlarla benzerlik arz etmesi, örtüşmesi önemli bir hususiyettir. Bu durum, Özbek Türkçesinin Çağatay Türkçesiyle olan bağına bir gösterge olarak kabul edilebilir (Öztürk, 2007: 303; Yıldırım, 2012: 52; Coşkun, 2017: 69): bol-ma-**gur** (< bol-ma-: olma-) “olmayacak, yaramaz, olmayan, asılsız, baştan savma, ahlaka uygun olmayan”.

Ek, Çağdaş Karluk Grubu Türk lehçeleri içerisinde yer alan Yeni Uygur Türkçesinde ise, Çağatay Türkçesinde olduğu gibi daima dar-yuvarlak ünlülü olarak **-GUr** biçimindedir. Özbek Türkçesinde tanık olduğumuz **-Gİr** şeklindeki dar-düz ünlülü kullanımlarla bu lehçede karşılaşılmaz. Bu nedenle, düz-geniş ünlülü fiil kök veya gövdelerinden sonraki kullanımlarda, düzlük-yuvarlaklık uyumu kuralına aykırı bir durum ortaya koyar (Yazıcı Ersoy, 2007a: 372): tap-**kur** (< tap-: bul-) “uyanık”, cim-**gur** (< cim-: ört-, kapat-) “kapalı”, sez-**gür** (< sez-: sez-) “hassas”, öt-**kür** (< öt-: geç-, içine işle-) “keskin”. Ayrıca, ekin Yeni Uygur Türkçesinde ünsüz uyumu kuralına bağlı bulunduğunu; ötümlü ünsüzle biten fiillerden sonra **-gUr**; ötümsüz ünsüzle biten fiillerden sonra da **-kUr** olarak kullanıldığını görürüz (Yazıcı Ersoy, 2007a: 372): tap-**kur** (< tap-: bul-) “uyanık”, cim-**gur** (< cim-: ört-, kapat-) “kapalı”, sez-**gür** (< sez-: sez-) “hassas”, öt-**kür** (< öt-: geç-, içine işle-) “keskin”.

Yeni Uygur Türkçesinde ek, oldukça işlektir. Fiil kök ya da gövdeleri üzerine gelerek onlardan fiilin belirttiği hareketin ifade ettiği sıfatlar türetir. Türetilen bu sıfatlar, daha ziyade geniş zaman sıfat-fiil ifadesi taşır. Öte taraftan, Çağatay ve Özbek Türkçelerinde gördüğümüz olumsuz fiil tabanları üzerindeki kullanımlara ve örnekler bu lehçede de rastlanır. Bu yönüyle, Karluk Grubu Türk lehçelerinin diğer üyesi, Özbek Türkçesiyle örtüşür (Buran ve Alkaya, 2014: 129; Doğan, 2016: 63): bol-mi-**gur** (< bol-ma-: olma-) “yaramaz, ahlaka uygun olmayan”, toy-mi-**gur** (< toy-ma-: doyma-) “doymaz”.

Türk dilinde fiilden isim yapan **-Gİr/-GUr** eki, Kırgız, Kazan-Tatar ve Karaçay-Malkar Türkçeleri dışında, Çağdaş Kıpçak Grubu Türk lehçelerinde de benimsenmiş ve yaygınlaşmış durumdadır. Bunlardan Kazak Türkçesinde, ekin daima dar-düz ünlülü olarak kullanıldığını görürüz. Dar-yuvarlak ünlülü şekillere, bu lehçede rastlanmaz. Bu durum, Kazak Türkçesinde, yuvarlak ünlülerin sadece ilk hecede bulunabilir olması kuralından kaynaklanır. Genellikle bir işe yatkınlığı, çok yapma ifade eden sıfatlar türetir (Biray vd., 2015: 76): al-**gür** (< al-: al-) “kıvrak zekalı, gayretli”, bil-**gür** (< bil-: bil-) “bilgiç, çok bilen”, öt-**kür** (< öt-: geç-, içine işle-) “keskin”, uş-**kır** (< uş-: uç-) “iyi uçan”.

Ek, Karakalpak Türkçesinde de tıpkı Kazak Türkçesinde olduğu gibi fiil kök ya da gövdeleri üzerine gelerek onlardan bir işi çok yapma ifade eden geniş zaman sıfat-fiil anlatımlı vasıf isimleri türetir. Daima dar-düz ünlülü olarak **-gİr/-kİr** şeklindedir. Yuvarlak ünlülü kullanımlar asla bulunmaz (Uygur, 2007: 562): al-**gür** (< al-: al-, yakala-) “iyi kapan, yakalayan kuş”, bil-**gür** (< bil-: bil-) “malumatlı, bilgili”, uş-**kır** (< uş-: uç-) “süratli, gözü açık, çevik”.

Çağdaş Kıpçak Grubunun bir diğer lehçesi Nogay Türkçesinde de ek, yine dar-düz ünlülü olarak **-gİr/-kİr** biçiminde karşımıza çıkar. Bu lehçede, fazla işlek değildir. Kullanım alanı sınırlıdır ve üzerine geldiği fiil kök ve gövdelerinden sıfatlar türetir (Ergönenç Akbaba, 2007: 631): sez-**gür** (< sez-: sez-) “duyarlı”, şalış-**kır** (< şalış-: çalış-) “çalışkan”. Başkurt Türkçesinde, yine ekin Kazak, Karakalpak ve Nogay Türkçelerindeki gibi **-gİr/-kİr** olarak dar-düz ünlülü kullanıldığını tanık oluyoruz (Yazıcı Ersoy, 2007b: 764): tap-**kır** (< tap-: bul-) “doğru, düz”, hiz-**gür** (< hiz-: sez-) “hassas, alıngan, çabuk alınan”, üt-**kür** (< üt-: geç-, içine işle-) “keskin, sivri, çabuk kesen”.

Kırım-Tatar Türkçesine baktığımızda ekin yukarıda belirttiğimiz Çağdaş Kıpçak Grubu Türk lehçelerinden farklı olarak ünlü ve ünsüz uyumu kuralına bağlı olarak **-Gİr/-GUr** şekline -dar-yuvarlak ünlülü kullanımlarının bulunduğunu ve bu lehçede son derece işlek ve yaygın olduğunu görüyoruz (Yüksel, 2007: 832): sez-**gür** (< sez-: sez-) “duyarlı”, öt-**kür** (< öt-: geç-, içine işle-) “keskin, tesirli, çabucak kesiveren”, çalış-**kır** (< çalış-: çalış-) “çok çalışan”, çap-**kır** (< çap-: hızlı koş-) “koşu atı, hızlı koşan at”, tap-**kır** (< tap-: bul-) “hazır cevap, hemen cevap veren, hızlıca cevaplayan”, yala-**gür** (< yala-: yalakalık et-) “dalkavuk, çok yalakalık yapan”, yel-**gür** (< yel-: koş-) “hızlı koşan, çok hızlı koşan at”.

Çağdaş Kıpçak Grubu Türk lehçeleri içerisinde, ekteki en önemli değişim ise, Kumuk Türkçesinde görülür. Ek, Kumuk Türkçesinde birkaç örnekle sınırlı olup fazla işlek değildir. /g/>/w/ değişimi ile **-wUr** biçimini almıştır. Daima dar-yuvarlak ünlüye sahiptir. Ekin diğer Çağdaş Kıpçak Grubu Türk lehçelerinde gördüğümüz **-wIr** biçimindeki dar-düz ünlülü kullanımları bulunmaz ve örneklerde de görüleceği üzere sadece sonu ünlü ile biten fiillere getirilir (Pekacar, 2007: 972): tala-**wur** (< tala-: yağmala-, talan et-) “çapul, yağma, soygun”, bulğa-**wur** (< bulğa-: karıştır-) “karışıklık, düzensizlik”.

Günümüz Türk lehçeleri arasında fiilden isim yapım eki **-Gİr/-GUr**'u benimseyen, tercih eden ve yaygınlaştıran bir başka çağdaş lehçe topluluğu da Sibiryâ bölgesinde yer alan Hakas Türkçesi dışındaki (Arıkoğlu, 2007a: 1095-1096) Güney Sibiryâ Türk lehçeleridir. Bunlardan Altay Türkçesinde ek, fiil kök ya da gövdeleri üzerine gelmek suretiyle onlardan geniş zaman sıfat-fiil ifadesi taşıyan vasıf isimleri yapar. Bu lehçede son derece işlek olan ekin **-Gİr/-GUr** biçiminde ünlü uyumu kuralına tabi bulunduğunu görürüz. Altay Türkçesinde ek, aynı zamanda ünsüz uyumu kuralına uyar. Ötümlü ünsüzle biten fiillerden sonra **-gİr/-gUr**; ötümsüz ünsüzle biten fiillerden sonra ise **-kİr/-kUr** şeklindedir. Yine Altay Türkçesinde ekin en belirgin özelliklerinden biri de birkaç istisna dışında tek heceli fiil köklerine getirilmesidir (Güner Dilek, 2007; 1024): tap-**kır** (< tap-: bul-, çarçabuk atıl-, kazan-) “hazırcevap, kavrayışlı, becerikli”, çöyil-**gır** (< çöyil-: uza-) “uzayabilir, esnek, esneyen, uzayabilen”, küy-**gür** (küy-: yan-) “yanıcı, yanabilen”, ses-**kır** (< ses-: sez-, hisset-) “sezen, sezme gücü yüksek olan, sezgili”, uk-**kur** (< uk-: dinle-, duy-) “(çocuk için) söz dinleyen, sözden anlayan”, tep-**kır** (< tep-: tep-, bas-) “ayağı ile sert vuran”, süs-**kür** (< süs-: süs-) “süsen, tos vuran”, cüs-**kür** (< cüs-: yüz-) “yüzebilen, yüzgeç”, bil-**gır** (< bil-: bil-) “bilge, bilgili, iyi bilen”.

Güney Sibiryâ grubunun bir diğer lehçesi Tuva Türkçesinde ek, **-gİr/-gUr** şeklindedir. Altay Türkçesinde karşılaştığımız **-kİr/-kUr** biçimindeki **k**'li kullanımlara bu lehçede rastlanmaz. Tuva Türkçesinde fazla işlek olmayan bu ek, üzerine fiilden fiil yapan ve dönüşlülük bildiren **-n-** ekini almış fiil tabanlarından sonra getirilir ve geniş zaman sıfat-fiil ifadesi içeren sıfatlar teşkil eder. Tuva Türkçesinde ekin dönüşlülük eki **-n-**'yi almış fiil tabanlarına getirilmesi olayı, hiçbir tarihî ve çağdaş Türk lehçesinde rastlamadığımız bir kullanım şeklidir. Bu yönüyle, Tuva Türkçesi tüm lehçelerden ayrılan bir hususiyet ortaya koyar (Arıkoğlu, 2007b: 1168): aştan-**gır** (< aştan-: acık-) “çabuk acıkan”, aşın-**gır** (< aşın-: açıl-) “çabuk açılan”, bildin-**gır** (< bildin-: anlaşıl-, bilin-) “açık, anlaşılır”.

Türk dilinden Ana Türkçe döneminde ayrıldığını düşündüğümüz uzak lehçelerden Çuvaş Türkçesinde bulunmayan (Ersoy, 2010: 72-80) bu ek, Kuzey-Doğu Sibiryâ'da yer alan Saha Türkçesinde ise, **-ğAr/-ğOr; -ğİr/-ğUr** şeklindedir. Fazla işlek değildir. Fiil kök ya da gövdesinin ifade ettiği hareketi anlatan vasıf isimleri yapar (Kirişçiöğlu, 2007: 1246): bilğa-**ğar** (< bilğay-: geril-, şiş-) kabarık, şişkin”, çölö-**ğör** (< çölöy-: uzan-) “dar ve uzun”, kürte-**ğır** (< kürtey-: şiş-) “şişkin”, xıla-**ğar** (< xılay-: gözü ile kes-) “şaşı”.

Ekin Yapı Bakımından İzahı

Çalışmanın başından itibaren ekin ilk ortaya çıkışı, tarihî ve çağdaş Türk lehçelerindeki şekil, anlam, işlev ve kullanımlarını ele alınarak değerlendirilmiştir. Buradan hareketle ekin yapı bakımından da izahının yerinde olacağı düşünülmektedir. Türk dilinde, Türkmen Türkçesi dışında Oğuz Grubu Türk lehçeleri tarafından benimsenmeyen ve tercih edilmeyen bu ek, daha ziyade, çağdaş Kıpçak, Karluk ve Güney Sibiryâ Grubu Türk lehçelerinin yaygınlaştırdığı bir fiilden isim yapım ekidir. Eski Türkçede, Karahanlı Türkçesinde, Harezmi ve Kıpçak Türkçelerinde görmediğimiz bu ekle ilk olarak Kıpçak ve Karluk boylarınca teşekkül ettirilen 15. yüzyıl Çağatay Türkçesi metinlerinde karşılaşırız. Ek, ortaya çıktığı ilk dönemden itibaren hep **-GUr** biçiminde dar-yuvarlak ünlülüdür ve birleşik bir ek görünümünü vermektedir.

Ekin kullanıldığı saha ve lehçeleri konu alan dil bilgisi çalışmalarında ekin şekil, anlam ve işlevlerine dair geniş bilgiler bulunur; ancak, yapısı konusunda herhangi bir açıklama yapılmaz. Biz ise, bu ekin birleşik bir ek olduğunu düşünüyoruz. Bize göre bu ek, Eski Türkçe devresinde al-**k-** (< al-: al-) “bitir-”, ö-**k-** (< ö-: düşün-) “düşün-”, kön-ü-**k-** (< kön-: yan-) “tamamıyla yan-” (Gabain, 1988: 59) misallerinde; Karahanlı Türkçesinde bas-ı-**k-** (< bas-: bas-, baskın yap-) “basıl-, baskına uğra-”, sez-ı-**k-** (< sez-: sez-) “sez-”, sanç-ı-**k-** (< sanç-: dürt-, sok-, yen-) “vurul-, yenil-”, savur-u-**k-** (< savur-: savur-) “savrul-, saçıl-”, tur-u-**k-** (< tur-: dur-) “dur-, toplan-”, sor-u-**k-** (< sor-: sor-) “sorarak ara-” (Hacıeminoğlu, 1996; 135-136) kullanımlarında karşılaştığımız fiil kök ya da gövdeleri üzerine gelerek fiilin ifade ettiği manayı ve hareketi bazen pekiştirip kuvvetlendiren,

bazen de fiile ettirgenlik, edilgenlik, dönüşlülük gibi anlamlar katan; aynı zamanda, Karahanlı Türkçesinde, Eski Türkçeye paralel olarak pekiştirme, dönüşlülük işlevlerini sürdüren ve daha geniş bir kullanım sahası bulan fiilden fiil yapım eki **-k/-k-** ile geniş zaman sıfat-fiil eki **-Ur**'un birleşip kaynaşması ile oluşmuştur. Böyle bir birleşme, ek ile kök arasındaki bağlantı dikkate alındığında, Türk dilinin yapısını oluşturan temel kurallara, Türkçenin işletim sistemine uygundur.

Peki, bu izahın dayandığı birleşmeyi esas alan, destekleyen temel gerekçeler hangi ilkeler dikkate alınarak ortaya konuyor? Şimdi de bunları teker teker belirtmek ve açıklamak yerinde bir yaklaşım olacaktır. Şöyle ki;

Fiilden fiil yapım eki **-k/-k-**, Eski Türkçe döneminden itibaren Türk dilinde fiil kök ya da gövdeleri üzerine gelerek onlardan fiilin ifade ettiği kök anlamı pekiştiren, kuvvetlendiren, dönüşlülük, edilgenlik ifadeli fiiller türeten bir ektir (Gabain, 1988: 59): al-**k-** (< al-: al-) “bitir-”, ö-**k-** (< ö-: düşün-) “düşün-”, kön-ü-**k-** (< kön-: yan-) “tamamıyla yan-”. Bu ek, Eski Türkçe dönemini takiben teşekkül eden Karahanlı Türkçesinde ise, Eski Türkçeye kıyasla daha geniş bir kullanım sahası kazanır (Hacıeminoğlu, 1996: 135-136): bas-ı-**k-** (< bas-: bas-, baskın yap-) “basıl-, baskına uğra-”, sez-i-**k-** (< sez-: sez-) “sez-”, sanç-ı-**k-** (< sanç-: dürt-, sok-, yen-) “vurul-, yenil-”, savur-u-**k-** (< savur-: savur-) “savrul-, saçıl-”, tur-u-**k-** (< tur-: dur-) “dur-, toplan-”, sor-u-**k-** (< sor-: sor-) “sorarak ara-”. Hatta, Kaşgarlı Mahmud Divanü Lügati't-Türk adlı eserinde, ekin bu dönemde taşıdığı görev, anlam ve işlevlere dair şu dikkat çekici açıklamayı yapar: “Yenilmeyi, tesir altında kalmayı, ezilmeyi anlatmak için gelir ve meful anlamı bildirir (Hacıeminoğlu, 1996; 135). Ekin 13. yüzyıl Harezmi Türkçesi metinlerinde de yine pekiştirme, dönüşlülük, edilgenlik ifade eden fiiller türetme gibi anlam ve işlevlerde kullanıldığını görürüz (Sağol Yüksekaya, 2010: 121): bas-ı-**k-** (< bas-: bas-) “basıl-, baskına uğra-”, sın-ı-**k-** (< sın-: kır-) “kırıl-”, tur-u-**k-** (< tur-: dur-) “dur-, toplan-”, kır-**k-** (< kır-: kır-, kes-) “kes-”. Aynı durum, 15. yüzyıl Çağatay Türkçesi metinlerinde de devam eder. Bu dönemde yine ek, pekiştirme, kuvvetlendirme, dönüşlülük, edilgenlik işlevlerini korur (Eckmann, 1988: 48): az-ı-**k-** (< az-: yolunu kaybet-) “yolunu kaybederek dolaş-”, kaç-ı-**k-** (< kaç-: kaç-) “kaçıp kurtul-”, kız-ı-**k-** (< kız-: kızıl ol-, kızıllaş-) “kızıl ol-, kırmızı ol-”.

Sıfat-fiiller, Türk dilinde, fiil kök ya da gövdeleri üzerine gelerek onlardan hareket ve zaman kavramı taşıyan geçici sıfatlar yani vasıf isimleri türetirler. Bu nedenle de anlam bakımından isim türünden kelimeler arasına girerler. Bunlar, fiillerin isimleşen, isim hususiyetleri içeren şekilleridir. Bir yandan zaman ve hareket bildirirken, bir yandan da isim yapma görevleri ile çekim ekleri ile yapım ekleri arasında bir yer işgal ederler. Dolayısıyla, fiilden isim yapma eklerine çok yaklaşmış fiil çekim ekleridir. Dildeki asıl işlevleri, genellikle geçici hareket ifade eden vasıf isimleri yapmaktır. Ancak, gerektiği zamanlarda yapım eki gibi kalıcı isimler de oluşturabilmektedirler. Nitekim bu geçici isimlerden bazıları kalıplaşmak suretiyle kalıcı isim haline gelmişlerdir. Bu yönleri ile bir çeşit fiilden isim yapım eki karakteri taşırlar. Böylelikle sıfat-fiil ekleri, fiilden isim yapım ekleri durumuna girmiş olurlar. Tarihî Türk lehçelerinde olduğu gibi günümüz Türkiye Türkçesinde de bunun pek çok örneklerine rastlamak mümkündür (Ergin, 1985: 188-199-333-334; Korkmaz, 2003: 909-910-911): yaşar, yeter, keser, yazar kasa, biçer döver, uçak savar, uyur gezer, gelir gider, okur yazar, yazar vb.

Ek, ilk ortaya çıktığı Çağatay Türkçesinde **-GUr** biçiminde daima dar-yuvarlak ünlülü olarak kullanılıyor, **-Gİr** şeklindeki dar-düz ünlülü kullanımlara hiç rastlanmıyor. Bu da bize, **-k/-k-** fiilden fiil yapım eki ile **-Ur** geniş zaman sıfat-fiil ekinin birleştiğini ve bunun neticesinde **-GUr** fiilden isim yapım ekinin oluştuğunu gösteriyor. Bu nedenle de ek, hep dar-yuvarlak ünlülü olarak kullanılıyor.

-GUr/-Gİr fiilden isim yapım ekinin dikkat çeken bir diğer özelliği, öteki fiilden isim yapım eklerinden farklı olarak olumsuz fiil gövdeleri üzerine geliyor olmasıdır. Bilindiği üzere sıfat-fiil ekleri, tarihî seyir içerisinde olumlu ve olumsuz fiil gövdeleri üzerine gelebilmektedir. Burada, **-Ur** geniş zaman sıfat-fiil eki **-k/-k-** fiilden fiil yapım eki ile birleşip yeni bir ek oluşturunca, **-Ur** geniş zaman sıfat-fiil ekinin işlevi baskın hale geliyor ve geniş zaman ifade eden bir sıfat-fiil eki gibi görev yapmaya başlıyor. Bundan dolayı da ek, başlangıçta hem olumlu hem de olumsuz fiil gövdeleri üzerine getiriliyor. Zamanla olumsuz fiil gövdeleri üzerine getiriliş ortadan kalkarken, olumlu fiil gövdeleri üzerine getirilme durumu yaygınlaşıyor.

Yine fiilden isim yapım eki **-GUr/-Gİr**, kullanıldığı tüm çağdaş Türk lehçelerinde, fiil kök ya da gövdeleri üzerine gelmek suretiyle, onlardan geniş zaman sıfat-fiil ifadeli sıfatlar türetiyor ve adeta geniş zaman sıfat-fiili gibi işlev görüyor. Bu durum da bize ekin yine fiilden fiil yapım eki **-k/-k-** ile geniş zaman sıfat-fiil eki **-Ur**'un birleşip kaynaşması ile oluştuğunu gösteriyor.

Sonuç

Türk dili, sondan eklemeli bir dildir. İhtiyaç duyduğu yeni anlatım biçimlerini ve kalıplarını karşılamak için ek birleşmeleri yoluyla yeni eklerin teşekkülünü rahatlıkla sağlayabilir. Köken yapısı bakımından üzerinde durduğumuz **-Gİr/-GUr** fiilden isim yapım eki de böyle bir ihtiyaçtan doğmuş ve fiilden fiil yapım eki **-k-/-k-** ile geniş zaman sıfat-fiil eki **-Ur**'un birleşip kaynaşması ile oluşmuştur. Böyle bir birleşme Türk dilinin işletim ve türetme sistemine uygundur. Çünkü fiilden fiil yapım eki **-k-/-k-** ile **-Ur** geniş zaman sıfat-fiil ekleri daima yan yana gelebilir. Ayrıca, sıfat-fiiller, bir yönüyle fiil oldukları için fiilden fiil yapım ekleriyle rahat ve kolay bir şekilde birliktelik kurabilirler.

Kaynakça

- Altaylı, S. (1994). Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü I-II. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Argunşah, M. vd. (2010). Karahanlıca Harezmece Kıpçakça Dersleri. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Arıkoğlu, E. (2007). "Hakas Türkçesi". Türk Lehçeleri Grameri (Editör. Ahmet B. Ercilasun). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Arıkoğlu, E. (2007). "Tuva Türkçesi". Türk Lehçeleri Grameri (Editör. Ahmet B. Ercilasun). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Banguoğlu, T. (1986). Türkçenin Grameri. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Biray, N. vd. (2015). Çağdaş Kazak Türkçesi-Ses-şekil-Cümle Bilgisi-Metinler. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Buran, A. ve Alkaya, E. (2014). Çağdaş Türk Yazı Dilleri II Güneydoğu/Karluk Grubu. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Coşkun, M. V. (2017). Özbek Türkçesi Grameri. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Doğan, L. (2016). Uygur Türkçesi Grameri. Çanakkale: Paradigma Akademi Yayınları.
- Eckmann, J. (1988). Çağatayca El Kitabı (çev. Günay Karaağaç). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Ediskun, H. (1996). Türk Dil Bilgisi. İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları.
- Eraslan, K. (2012). Eski Uygur Türkçesi Grameri. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ercilasun, Ahmet B. (1984). Kutadgu Bilig Grameri -Fiil-. Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları.
- Erdal, M. (1991). Old Turkic Word Formation I. Wiesbaden: Otto Harrassowitz Yayınları.
- Ergin, M. (1985). Türk Dil Bilgisi- 15. Baskı-. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Ergönenç Akbaba D. (2007). "Nogay Türkçesi", Türk Lehçeleri Grameri (Editör. Ahmet B. Ercilasun). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ersoy, F. (2010). Çuvaş Türkçesi Grameri. Ankara: Gazi Kitabevi Yayınları.
- Gabain, A. Von (1988). Eski Türkçenin Grameri (çev. Mehmet Akalın). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gülsevin, G. (1997). Eski Anadolu Türkçesinde Ekler. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Güner Dilek, F. (2007). "Altay Türkçesi" Türk Lehçeleri Grameri (Editör. Ahmet B. Ercilasun). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Hacıeminoğlu, N.(1991). Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Hacıeminoğlu, N. (1996). Karahanlı Türkçesi Grameri. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kanar, M. (1994). Eski Anadolu Türkçesi Sözlüğü. İstanbul: Say Yayınları.

- Kara, M. Türkmen. (2005). *Türkçesi Grameri*. Ankara: Gazi Kitabevi Yayınları.
- Karamanoğlu, A. F. (1994). *Kıpçak Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kasapoğlu Çengel, H. (2007). “Kırgız Türkçesi”, *Türk Lehçeleri Grameri* (Editör. Ahmet B. Ercilasun). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kaşgarlı Mahmud. (2005). *Divanü Lügati't-Türk* (Yayına Haz. Seçkin Erdi, Serap Tuğba Yurteser). İstanbul: Kocabalı Yayınevi Yayınları.
- Kirişcioğlu M. F. (2007). “Saha Türkçesi”. *Türk Lehçeleri Grameri* (Editör. Ahmet B. Ercilasun). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Korkmaz, Z. (1995). “Anadolu Ağız Araştırmalarına Toplu Bir Bakış” *Türk Dili Üzerine Araştırmalar İkinci Cilt*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2003). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Nalbant, M. V.(2008). *Divanü Lügati't-Türk Grameri -I- İsim*. İstanbul: Bilgeoğuz Yayınları.
- Ölmez, Z. K. (2008). *Ebulgazi Bahadır Han, Şecere-i Terakime (Türkmenlerin Soykütüğü)*. Ankara: Simurg Yayınları.
- Öner, M. (2007). “Tatar Türkçesi”. *Türk Lehçeleri Grameri* (Editör. Ahmet B. Ercilasun). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Özkan, N. (2007). “Gagavuz Türkçesi” *Türk Lehçeleri Grameri* (Editör. Ahmet B. Ercilasun). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Öztürk, R. (2007). “Özbek Türkçesi”. *Türk Lehçeleri Grameri* (Editör. Ahmet B. Ercilasun). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Pavet de Courteille, A. (1972). *Dictionnaire Turk-Oriental*. Amsterdam: Philo Press Yayınları.
- Pekacar, Ç. (2007). “Kumuk Türkçesi” *Türk Lehçeleri Grameri* (Editör. Ahmet B. Ercilasun). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Sağol Yüksekaya, G. (2010). “Harezme” Tarihi Türk Lehçeleri (Editör. Hayati Develi). İstanbul: Kesit Yayınları.
- Tamir, F. (2007). “Kazak Türkçesi” *Türk Lehçeleri Grameri* (Editör. Ahmet B. Ercilasun). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Taş, İ. 2009. *Kutadgu Bilig’de Söz Yapımı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tavkul, U. (2007). “Karaçay-Malkar Türkçesi” *Türk Lehçeleri Grameri* (Editör. Ahmet B. Ercilasun). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Tekin, T. (2000). *Orhon Türkçesi Grameri*. Ankara: Sanat Kitapevi Yayınları.
- Timurtaş, F. K. (1981). *Eski Türkiye Türkçesi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Uygur, C. V. (2007). “Karakalpak Türkçesi”. *Türk Lehçeleri Grameri* (Editör. Ahmet B. Ercilasun). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Üşenmez, E. (2012). *Modern Özbek Türkçesi (Giriş-Özbekistan-Dil Tarihi-Metinler-Gramer-Sözlük)*. İstanbul: Akademik Kitaplar Yayınları.
- Yalçın, S. K. (2018). *Azerbaycan Türkçesi Grameri*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Yazıcı Ersoy, H. (2007). “Yeni Uygur Türkçesi” *Türk Lehçeleri Grameri* (Editör. Ahmet B. Ercilasun). Ankara: Akçağ Yayınları.

- Yazıcı Ersoy, H. (2007). “Başkurt Türkçesi” Türk Lehçeleri Grameri (Editör. Ahmet B. Ercilasun). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Yıldırım, H. (2012). Özbek Türkçesi (Dilbilgisi-Araştırmalar-Konuşma-Metinler). Ankara: Gazi Kitapevi Yayınları.
- Yüksel, Z. (2007). “Kırım-Tatar Türkçesi”. Türk Lehçeleri Grameri (Editör. Ahmet B. Ercilasun). Ankara: Akçağ Yayınları.

EXTENDED SUMMARY

The Turks, who have a long history, ruled over a wide geography. After all, they created their own Turkish culture, language and history and have used them for thousands of years. One of the elements of Turkish culture is the Turkish language, which has been used for approximately 1300 years. The Turkish language is used by 165 million people, according to UN data, in an area of 12 million square meters today. According to the data of the Turkish Language Association (TDK), it is the fifth largest language in the world, used by 220 million people.

Muharrem Ergin defines language as "... a living entity that has its own laws and develops only within the framework of these laws". From this point of view, language is a living creature that is constantly changing and developing. Depending on the developments and changes over time, new concepts and forms of expression emerge. Language develops some grammatical forms for these concepts and expressions. The Turkish language also shows changes in its vocabulary, sentence structure, phonetic and morphological information due to the living being characteristic of the language in the definitions made in different ways.

One of the suffixes that emerged and developed in terms of morphology in the Turkish language is the noun suffix -GUr, which we see in Chagatai Turkish, whose use was first created by the Kipchak and Karluk tribes in the 15th century.

In the study, the formation of suffix, its use in historical Turkish dialects, its situation in contemporary Turkish dialects, the explanation of suffix in terms of structure are emphasized. In addition, it is aimed to reveal the origin structure and usage examples based on the history of the suffix and its use in Turkish dialects.

The suffix -GUr from the verb that is the source of the study, is one of the suffixes that derive adjectives from them by coming on verb roots and stems. The suffix appears in a particular area and dialect. While the suffix is used today in Turkmen Turkish, one of the Contemporary Oghuz Group Turkish dialects, it is a noun making suffix from a verb developed, adopted and popularized by Contemporary Kipchak, Karluk and Siberian Group Turkish dialects.

We do not encounter this suffix in Old Turkish, Karakhanid Turkish, Khwarezm Turkish, Kipchak and Old Anatolian Turkish texts. Our first encounter is in the Chagatai Turkish texts in the 15th century. The suffix is always narrow-rounded –GUr, subject to the consonant harmony rule. Another feature of the suffix is that it is placed on the verb stems that have the negative suffix -mA-, which derives from the verb.

In Chagatai Turkish texts, suffixes derive adjectives with aorist verb expression. We first encounter the annex in the texts of Chagatai Turkish, where it was used as the language of state, literature, science and correspondence, especially the Kipchak and Karluk tribes in all Turkestan between the 15th and 20th centuries. The existence of this suffix is not found in the texts of *Divanu Lügati't Türk*, *Kutadgu Bilig* *Atabetül-Hakayık* and *Anonymous Qur'an Translation* and *Harezmi Turkish*, which are sources of Karakhanid Turkish. Affix is not an affix adopted and developed by the Oghuz Group Turkish dialects of Turkey Turkish, Azerbaijani Turkish and Gagauz Turkish, apart from Turkmen Turkish, among Contemporary Turkic dialects. The reason why it is seen in Turkmen Turkish is that Turkmens are in an exceptional situation such as being subject to the Chagatai written language tradition for a long time. Their continued association with Kipchak and Karluks enabled them to adopt many Kipchak and Karluk dialect features, and the use of the aforementioned suffix is quite common in this Turkish. One of the Turkish dialects that adopted and developed this suffix is the Karluk Group Turkish dialects, which includes the Turkish known as Uzbek and New Uyghur Turkish today. The suffix is not a function of fortune in Uzbek Turkish, it comes over the roots and stems of the verbs and derives from them adjective verbs expressing excess. The suffix usage is -GUr/-GUr. In New Uyghur Turkish, the use of the suffix is always narrow-rounded –GUr. It is an active suffix and comes on verb stems or stems and derives adjectives from them that express the action indicated by the verb. The suffix is also used in Contemporary Kipchak Group Turkish dialects. While the use of suffix with narrow-flat vowels is always encountered in Kazakh Turkish, the use of narrow-round vowels is not encountered. It is used as -gUr/kUr as narrow-flat in Noğay Turkish. It is used depending on the vowel and consonant harmony rule in Crimean-Tatar Turkish. It is not used much in Kumuk Turkish and is used in the form of –wUr with the change /g/>/w/. The usage in Altai Turkish, one of the Southern Siberian Turkic

dialects, is in the form of -Gır/GUr, subject to vowel harmony. It is -kIr/-kUr after unvoiced consonants. In Tuvan Turkish, on the other hand, the use of suffix -k is not found. While the suffix is not found in Chuvash Turkish, it is in the form of -ğAr/-ğOr, -ğIr/-ğUr in Saha Turkish.

The importance of explaining the annex in terms of structure was taken into consideration and the annex was evaluated in terms of structure. Our study makes us think that the suffix is a compound suffix. When the suffix first appeared, it was used narrow-round with the form -GUr. This shows us that the suffix -Gur is formed by combining the suffix -k-/-k- and the suffix -Ur. And as a result, the aforementioned additional verb acts like a simple present adjective by coming over its roots or stems.

As a result, since the Turkish language is an agglutinative language, it can provide the formation of new suffixes by combining suffixes when needed. The noun making suffix from the aforementioned verb -Gur/-Gır was born as a result of such a need and was formed by combining the verb -k-/-k- with the present tense -Ur.